

Hans Magnus Enzensberger
METEŽ

Biblioteka SREDNJI PUT
(28. knjiga)

Nakladnik
Disput, Zagreb

Za nakladnika
Josip Pandurić

Urednik izdanja
Josip Pandurić

Fotografija na naslovnici
Hans Magnus Enzensberger u svojem berlinskom stanu, 1972.
© Wilfried Bauer / Agentur Focus

Lektura, korektura i likovno-grafička oprema
Disput

Tisak
Kikagraf, Zagreb

Godina i mjesec objavljivanja
2020, listopad

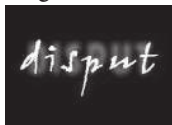
CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001073708

ISBN 978-953-260-389-7

Hans Magnus
Enzensberger
METEŽ

S njemačkoga preveo
Damjan Lalović

Zagreb, 2020.

Naslov izvornika

Hans Magnus Enzensberger

Tumult

Suhrkamp Verlag, Berlin, 2014.

© Suhrkamp Verlag Berlin 2014

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

traduki

Objavlivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Europu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska zaklada za kulturu Pro Helvetia, KulturKontakt Austria (po nalogu Ureda saveznog kancelara Republike Austrije), Goethe-Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije (JAK), Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Zaklada za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informiranja Republike Srbije, Ministarstvo kulture i nacionalnog identiteta Rumunjske, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Sjeverne Makedonije, Ministarstvo kulture Republike Bugarske, Sajam knjiga u Leipzigu i Zaklada S. Fischer.

Knjiga je objavljena uz potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Nestalima

SADRŽAJ

1963. Zabilješke o prvom susretu s Rusijom	9
1966. Naškrabane dnevničke crtice o putovanju kroz Sovjetski Savez i njegovim posljedicama	25
2015. Premise	63
1967-1970. Sjećanja na metež	65
1970. i d. Potom	143
Kazalo imena	165

ZABILJEŠKE O PRVOM SUSRETU S RUSIJOM (1963)

A dresa nije bila sasvim točna, ali pismo je ipak završilo u mojem sandučiću: Budal Gar, Tome, Norveška. Talijani uvijek imaju poteškoća sa slovima kojih nema u njihovoj abecedi. Pošiljatelja na omotnici nisam mogao odgonetnuti otrpve. Sastojao se od kratice: Comes. “Caro amico”,* pročitao sam; čovjek koji mi je tako srdačno pisao zvao se Giancarlo Vigorelli i potpisao se kao glavni tajnik i urednik rimskog časopisa *L'Europa Letteraria*. Tek tada mi je palo na pamet da sam ga upoznao prije mnogo godina. U Italiji talent poput njegova i nije jako rijedak. Ambicioznost, snalažljivost i dobre veze u stranačkim vrhuškama pomogle su mu da dođe do novca čije je porijeklo ostalo nejasno. Upotrijebio ga je za osnivanje organizacije nazvane *Comunità Europea degli Scrittori*** . Zli jezici uspoređivali su ga s impresariom ili ravnateljem cirkusa. No to je bilo nepravedno, jer njegove inicijative bile su hvalevrijedne. U jeku Hladnog rata nadaleko i naširoko nije bilo nikoga tko se s toliko mara i dobrodušnosti trudio oko premošćivanja jaza između zavađenih blokova barem na području kulture. Vođen time, već je upriličio pokoji skup “zapadnih” i “istočnih” pisaca.

Sada sam u ruci držao njegov poziv na susret koji se trebao održati u Lenjingradu. Nije mi bilo jasno kako sam dospio na Vigorellijev popis. Naime na njemu su, kako me je obavijestio, bili autori iz mnogih zemalja, među njima i nekolicina velikog kalibra. Uopće nije bilo samorazumljivo to što je Vigorelli uzeo u obzir i

* Tal. – Dragi prijatelju.

[Sve su bilješke prevoditeljeve – op. ur.]

** Tal. – Europska zajednica pisaca.

zapadne Nijemce. Lenjingrad je za takve kao što smo mi bio mitsko, da ne kažem zabranjeno mjesto koje se nije nalazilo na bliskom, nego na dalekom Istoku; u jednu ruku zbog toga što ga je prije dvadeset godina njemačka vojska opkolila, opsjedala i izgladnjivala; a u drugu zbog toga što je kao posljedica Jalte taj grad nestao iza zavjese koju je bilo teško razmaknuti. Raspoloženje na objema stranama Berlinskog zida bilo je militantno, zatrovano strahom od eskalacija na razdjelnici dvaju carstava.

Njemačka su činila dva protektorata, na jednoj strani blaga Savezna Republika, na drugoj “Zona” o kojoj nisam gajio bogzna kakve iluzije jer su me protiv njih cijepili izravan uvid i rano štivo: *Izvori totalitarizma* Hanne Arendt, Orwellov *Homage to Catalonia* i *Zasužnjeni um* Czesława Miłosza. Uz pomoć jednoga frajburškog isusovca stekao sam i dozu temeljnog znanja o marksizmu. Bio je to Gustav Wetter, koji je u dva sveska secirao *Dijalektički materijalizam* kao ljudožder dojenče koje kani u slast pojesti. Smio je to u jeku Hladnog rata, i shvatio sam mnogo toga što je pri toj vivisekciji izašlo na vidjelo. Međutim nedostajala mi je – a to knjige ne mogu pružiti – autopsija. Htio sam vidjeti svojim očima kako je na drugoj strani, i to ne samo u satelitskim provincijama nego u Rusiji, koja se odavno zvala samo još: CCCP, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.

Tako je dakle došlo do toga da sam jednog poslijepodneva u kolovozu – još pamtim da je bila subota – u ruskom zrakoplovu sletio u Lenjingrad. Onamo su doputovali Jean-Paul Sartre i Simone de Beauvoir, Nathalie Sarraute, Angus Wilson, William Golding, Giuseppe Ungaretti i Hans Werner Richter, a s istočne strane nastupili su Mihail Šolohov, Ilja Erenburg, Konstantin Fedin, Aleksander Tvardovski, Jevgenij Jevtušenko, Jerzy Putrament iz Poljske i Tibor Déry iz Mađarske. Pojavio se i netko iz DDR-a, stanoviti Hans Koch, o kojem se moglo čuti samo to da je tajnik Saveza istočnonjemačkih pisaca. Ingeborg Bachmann, koja je bila pozvana, u zadnji je tren otkazala, a istočnonjemački i ruski dužnosnici ni u kojem slučaju nisu htjeli da Uwe Johnson bude ondje.

Ipak, svakako im je trebao neki Nijemac iz Savezne Republike; jer vanjski je svijet postupno ukinuo našu političku karantenu. No koji Nijemac? Max Frisch bio bi bolji, ali on je Švicarac. Nije li pak rješenje bio čuveni Hans Werner Richter? Saga o Grupi 47 proširila se do Moskve. Službena tema debata bila je bezazlena: “Problemi suvremenog romana”. No zašto ja, koji nikad nisam napisao roman? Držim da je u moju korist prije svega prevagnuo moj datum rođenja. Mogli su biti sigurni da neće morati voditi računa ni o kakvim neugodnim pojedinostima iz nacističkog vremena; osim toga u nekom sam maglovitom smislu bio svrstan “lijevo”, ma što to značilo.

Nikad prije nisam bio u Rusiji. Nisam poznao tamošnje običaje. Budući da je Savez sovjetskih pisaca preuzeo organizaciju, imali smo status delegacije, da ne kažem državnih gostiju. Smjestili su nas u najbolji hotel u gradu, *Europejska*, na samom Nevskom prospektu. U foajeu su bili pravi tepisi s Kavkaza, iz Buhare i iz Perzije. U pregrijanim kupaonicama bile su goleme kade na lavljim šapama od lijevanog željeza. Bio je tu i zimski vrt s palmama. Veliko zdanje sa svojom pomalo izlizanom raskoši, svojim lusterima i teškim piscim stolovima već odavno nije stajalo na raspolaganju gospodi poput Turgenjeva i Čajkovskog, nego novoj klasi gostiju.

U jednome malom kiosku mogle su se kupiti novine na mnogo jezika, ali ja sam se morao zadovoljiti s *Neues Deutschland*, *Unità* i *Humanité*. Drugim listovima nisam mogao odgonetnuti ni naslov. Je li to bio mongolski, armenski ili tadžikistanski? Radije sam se držao *Pravde*; čak je i moj bijedni ruski dostajao da razumijem udarne naslove, jer uvijek se moglo pogoditi što obznanjuju: vijesti o uspjesima u proizvodnji i loše vijesti iz kapitalističkog svijeta. Moja želja za planom grada nije naišla ni na kakvo razumijevanje. Općenito se činilo da zemljopisne karte ne zanimaju nikoga. Već je i samo pitanje izazvalo zapanjenost. Samo su se špijuni nastojali domoći takvih državnih tajni.

No zato su za našu "delegaciju", koja se sastojala samo od njezina vođe Hansa Wernera Richtera i mene, odmah bila spremna dvojica pratitelja, koja su se ubrzo pokazala kao nezasluzen sretni slučaj. Takve dadilje, doduše, služe prije svega kao prevoditelji, radi ispomoći mucavim strancima, ali imaju i druge zadaće; moraju štiti od neugodnosti ne samo gosta nego i državu. Viši funkcionari od njih očekuju izvješća o tome kako se stranac ponaša i što misli. Jedan od njih bio je Lav Ginzburg, duša od čovjeka, visokokvalificiran germanist i prevoditelj, kojem je ta zadaća zacijelo bila povjerena samo privremeno. Ni drugi, Konstantin Bogatirjov, tako se zvao, po svemu sudeći nije mnogo držao do službenih obaveza; gnušao se ideoloških fraza kao dosadnih muha. Dapače, vrlo brzo izrazio se o vladajućoj Partiji i njezinu vodstvu s tolikim prezirom da sam pomišljao da su nam ubacili provokatora. S obzirom na sveprisutni nadzor takva pomisao nije bila neobična. No ubrzo sam uvidio da moja podozrivost nije bila na mjestu.

Kostja, kako se predstavio, bio je slabunjav, gotovo pothranjen čovjek od trideset ili trideset pet godina na kojem se vidjelo da je proživio teške godine. Poznao je aparat kao svoj džep i znao s kakvim se kaznama i privilegijima ondje mora računati, što se sve nudi povlaštenima i kakvo je stupnjevanje tu posrijedi. Kad sam ga upitao kako to da ima polomljene zube, hladnokrvno je rekao da mu je to uspomena iz logora. Malo-pomalo ispričao mi je, kao da to nije ništa posebno, o kažnjenicima među kojima je ondje, daleko onkraj Urala, proveo nekoliko godina. Odonda

se dobro upoznao sa zubarima. To se pokazalo korisnim, jer je Hansa Wenera preko noći spopala zubobolja koja ga je na dva dana izbacila iz stroja.

Kostjina istinska strast nikad nije bila politika, nego poezija. Možda mu je ona donijela zlu kob, možda je prepisivao i raspačavao zabranjene stihove; na to je upućivala činjenica da je mogao napamet citirati pjesme Osipa Mandeljštama, a i Rilkeove *Devinske elegije* – potonje čak na njemačkom.

U ruskoj inteligenciji uvijek je bilo takvih slučajeva. Kostja je utjelovljivao etos čovjeka kojem je pjesništvo najvažnije, kult koji kod nas već odavno više ne postoji.

Čak sam i ja znao da Sankt Peterburg, Petrograd ili Lenjingrad, tu zapuštenu ljepotu, na svakom drugom uličnom uglu opsjedaju literarni duhovi. No u debatama koje je kongres stavio na dnevni red nije bilo govora o Puškinu, Gogolju, Dostojevskom, o Serapionovoj braći, o pjesnicima kao što su Hlebnikov i Harms.

Konstantin Fedin, utjecajan čovjek, predsjednik gotovo svemoćnog Saveza pisaca, pljuvao je po Joyceu, Proustu i Kafki, Francuzi su zagovarali *nouveau roman*, a funkcionari su slavili socijalistički realizam. Sve je to bilo vrlo dosadno. Samo je Ilja Erenburg, koji je, iako ne nominalno, po duhu nastupio kao vođa sovjetskih delegata, unio malo živosti. Nije ni čudo, jer on je već 1954. svojom pripovijesću *Otapanje* postao krsni kum prvoga, plahog razdoblja kritike staljinizma. Time je poprilično živcirao veterane Saveza. "Naši pisci", rekao je, "ne pišu loše romane zbog toga što se zauzimaju za socijalizam, nego zbog toga što ih dragi Bog nije blagoslovio talentom. Diljem Sovjetskog Saveza nema na vidiku novog Tolstoja, Dostojevskog, Čehova. Netalentiranih autora pak imamo napretek." Sigurno, doduše, ima pisaca koji se sviđaju milijunima, ali ruskoj književnosti trebaju i drukčiji, koji pišu samo za pet tisuća čitatelja, ustvrdio je. Iako *nouveau roman*, koji se ovdje izrazito hvali, njemu ne govori ništa, svi bismo trebali poštovati pravo na eksperimente. To je bio vrhunac rasprave.

Nitko se nije vratio na njegove argumente, ni on sam. Radije je, kao svjetski čovjek, razgovarao s Hansom Wernerom Richterom o Njemačkoj; odvojio je vremena čak i za mene iako sam u Rusiji bio potpuno nepoznat.

No kongres je, na koncu konca, samo kongres. Stoga smo Kostja i ja, kad god se moglo, na svaki način nastojali uteći. Vremena za to bilo je malo. Išli smo vidjeti oklopnjaču *Auroru* koja je bila u pogonu već 1904-1905. u Rusko-japanskom ratu. Crvena zastava mlitavo je visjela s jarbola. Brod mi se učinio prilično malenim i zrelim za otpad. Potom još kratak pogled na Zimski dvorac, mjesto gdje je u studenom 1917. došlo do ustanka ili, recimo, puča boljševika, i na zlatnu iglu admirali-teta. Više od toga nije nam bilo suđeno.

No svakako je, možda drugog dana, održan velik banket. Sjećam se da sam sjedio pokraj nekog diva u odori admirala Crvene flote koji je nosio velik prsten s bijelom kamejom. Na moje pitanje izjavio je gromoglasno se nasmijavši da je po-

srijedi portret cara; da duboko štuje Nikolaja II. U međuvremenu je počeo objed s bezbrojnim zdravicama. Pritom nije išlo bez do vrha punih čaša votke. Sartre, koji je zauzeo počasno mjesto, po svemu sudeći nije bio dorastao alkoholu. Na polovici rastegnutog nizanja jelâ morao je priznati poraz. Diskretan tjelohranitelj odveo ga je na sigurno. Kasnije se pričalo da su zvali dežurnog liječnika, ali čovjek ne smije vjerovati svemu što mu došapnu na hodniku.

Posljednje večeri bilo je opuštenije. Mislim da se za to pobrinuo Jevgenij Jevtušenko, koji je – tri godine mlađi od mene – točno znao gdje se u lenjingradskim noćima može nešto doživjeti. Mjesto na koje nas je odvuкао bila je etaža u napuštenoj tvornici, poslovni prostor preuređen u stan. Ondje je bio bend koji nije izvodio samo razne plesove i swing, nego se razumio i u najnoviju modu sa Zapada. *Stiljagi** su ponosno pokazivali svoje kožne jakne i svoje originalne ili krivotvorene *blue jeans*. Dok su se stariji šutke, ali predano opijali, mladež je do jutra uživala u tvistu. Tek kasnije sam shvatio kako su ti mladci ostajali u toku: svoje poznavanje songova Elvisa Presleyja i Beatlesa dugovali su stanicama kao što su Radio Liberation ili Russian Service BBC-ja. Točno su znali kako se na kratkovalnoj frekvenciji mogu prevariti sovjetski odašiljači za smetnje.

Zatim smo iduće večeri čuvenom Crvenom strijelom otišli u Moskvu. Taj vlak sa spavaćim kolima svakako je, među ostalim, dugovao čuvenje bezavičajnim ljubavnim parovima koji su u svojim skućenim stanovima teško nalazili prilike za sreću. Dvokrevetni su kupei naime, zbog velike širine kolosijeka, bili ne samo udobni i ugodni nego i dostupni, jer davali su se bez obzira na bračno stanje. Nitko se nije žalio zbog toga što je putovanje trajalo deset sati.

I u Moskvi su “delegirane”, koje nitko nije delegirao, odmah zbrinuli. Smjestili su nas u hotel *Moskva* na samom Crvenom trgu, sučelice Kremlju. Gosti su ušli u četvrtastu visoku zgradu kroz golemo, loše osvijetljeno predvorje po kojem su bili razmješteni široki naslonjači. U kutovima dvorane bili su postavljeni zvučnici iz kojih su se danonoćno čuli dostojanstveni korovi. Škripava, kronično pretovarena dizala odnijela su goste hotela na deveti kat, gdje ih je korpulentna čuvarica evidentirala pazeći na to da nitko ne ode u pogrešnu sobu.

Program je obuhvaćao i “međunarodnu književnu večer” u jednom sindikalnom domu. Bila je toliko mnogojezična da je publika malo što razumjela. Zabavniji je bio privatni poziv Ilje Erenburga. Njegov stan u Ulici Maksima Gorkog bio je toliko raskošan da me podsjetio na prijeme kod ljudi u Park Avenue ili Rue de Varenne. Zidove je krasila umjetnost klasične moderne: ovdje jedan Matisse, ondje jedan Braque ili Vlaminck. Šampanjac su posluživale sobarice s bijelim kopicama,

* Supkultura u SSSR-u analogna hipsterima.

u crnim bluzama i s vezenim čipkastim pregačicama. Nudili su se kanapei i minjoni. Domaćinov pokušaj da prizove u sjećanje davno prošla građanska vremena bio je nevjerojatno uspješan. Upitao sam ga na francuskom o njegovu burnom boravku u Parizu kad je s Picassom, Modiglianijem i Apollinaireom sjedio na Montparnasseu i s Diegom de Riverom u *Rotondi* te o njegovim pustolovinama u Španjolskom građanskom ratu. Taj je čovjek doista mnogo toga pregrmio i uvijek se dočekao na noge. Moram reći da mi se jako svidio, više nego Konstantin Simonov, koji je također bio među gostima. On je izgledao kao vlasnik švapske tvornice strojeva, veoma samosvjestan i veoma suzdržan. Uzgred sam doznao da je za vikend privatnim zrakoplovom odletio na svoje lovište u Sibir. Erenburg je u usporedbi s njim djelovao nadmoćno jer je imao zanimljivije primisli i stremio je sasvim određenim političkim ciljevima.

Delegacija nije u Moskvi imala prilike vidjeti ništa osim hotela, Lenjinova mauzoleja ispred Kremļa ili jednoga "narodnog parka tekovina"; jer već nas je čekala plovidba niz Moskvu koja nas je odvela do ušća Oke i trajala gotovo cijeli dan. Da bismo došli do pristaništa i do broda, morali smo proći kroz neku vrstu broskog kolodvora, impozantno, višekратно zdanje okrunjeno blistavom sovjetskom zvijezdom. Bilo je veoma toplo. Budući da nisam imao kartu, nisam znao kamo se odatle može stići. Glavni je grad očito bio povezan s dalekim morima, jer u pristanište nisu pristizali samo parobrodi, nego i teretni brodovi, koji su nosili teret do Baltičkog mora ili do Kaspijskog jezera. Složeni sustav kanala Moskve i Volge vodio nas je preko velikih akumulacijskih jezera i kroz silne, stupovima ukrašene ustave koje su se automatski otvarale i zatvarale kao same od sebe. Na palubi se sjedilo pod bijelom tendom i bilo je ugodno. U potocima je teklo ne samo gruzijsko vino nego i votka. Čudio sam se kako se hrabro Hans Werner držao za stolom ruskih pisaca.

U međuvremenu se brzo pročula prava senzacija tog dana. Nikita Hruščov, vladar te divovske zemlje, izrazio je želju da razgovara s piscima koji su se tu okupili, po mogućnosti čak u vlastitoj kući. Odmah je počelo došaptavanje o tome tko bi sve mogao biti u toj skupini.

Kao i uvijek bio sam nedovoljno otporan na piće i moj je ruski bio preslab da bih mogao sudjelovati u tim nagađanjima. Stajao sam kod ograde broda kad mi se neki čovjek od četrdesetak godina obratio na engleskom. Po svemu sudeći, zanimalo ga je kako ja kao netko izvana i novopridošlica vidim političku situaciju u zemlji. Spomenuo sam čuvenu jugovinu i rekao da to godinama ide prema motu *stop and go**. Šef je nakanio izvući zemlju iz ukočenosti, razbiti njezine fiksacije, ali to ide nekako peristaltički, na mahove, od jednog do drugog teško probavljivog zalogaja.

* Engl. – mic po mic.

Stoga nitko ne zna točno gdje će to završiti. To vodi do naglog izmjenjivanja nade i straha ne samo kod inteligencije nego, po svoj prilici, i kod svih drugih. Slušao me, činilo se da mu je zabavno, i zamijetio je da i nisam u krivu.

Kasnije mi je vjerni Kostja došapnuo da je moj sugovornik bio Aleksej Adžubej. To mi ime, jer sam bio neupućen, nije ništa značilo. Prilično sam se prestrašio kad sam doznao da sam tako otvoreno razgovarao s Hruščovljevim zetom i glavnim urednikom režimskog lista *Izvestije*.

Na programu je bio i jednodnevni izlet autobusom na sveto mjesto: u Tolstojevu kuću u Jasnoj Poljani, tek dvjesto kilometara južno od Moskve, što je, prema ruskim mjerilima, vrlo blizu. Ondje sve izgleda točno onako kao da je domaćin upravo izašao iz svoje radne sobe. Papuče su spremne, bočica s tintom na pisaćem stolu je puna. Ondje sam vidio novine iz 1910. godine i nekoliko pisama koja adresat vjerojatno nije više čitao. U tim brižljivo restauriranim muzejima čovjek kao da putuje kroz vrijeme. Inscenacija je toliko savršena da se jedva usuđujemo priznati istinu: jer ipak, naravno, imamo posla s dirljivom krivotvorinom.

Onda je, 13. kolovoza, došao taj trenutak. I ja sam se rano ujutro našao u zračnoj luci među pozvanim piscima kako bismo posebnim letom otputovali u Soči. Sada je bilo jasno tko je sve bio na tajnom popisu gostiju. Pored matadorâ Šolohova, Tvardovskog i Fedina, Sartrea, Beauvoir i Ungarettija bio je tu i neizbježni inicijator Vigorelli. Od domaćih je, doduše, tu bila nekolicina zaslužnih piskarala iz Velikoga domovinskog rata, ali inače su slavni pisci bili prilično rijetko posijani; no zato je bilo svakojakih predsjednika i funkcionara savezâ iz Rusije, Bugarske i Rumunjske. Tko je nedostajao i zašto? Gdje su bili Erenburg i Jevtušenko? Lecnuo sam se kad sam opet vidio Alekseja Adžubeja, zeta, s kojim sam onako neoprezno razgovarao za vrijeme plovidbe rijekom. I što je bilo s Hansom Wernerom Richterom? Zašto je nestao? Bojao sam se da misli da sam ja imao svoje prste u tome. No to mi nije bilo ni na kraj pameti; jer rado bih se bio sakrio iza njega.

Onda smo odletjeli do Gagre, do Hruščovljeve vile. Zabilježio sam što se ondje odigralo 13. i 14. kolovoza 1963.

Domaćin dolazi do vrata, polako, malim koracima, mlatarajući rukama, starac kojem tijelo već zadaje puno briga. Njegova smirenost izražava se prije kao strpljenje nego kao radost očekivanja. Tek što je zastao, slijedi ceremonijal predstavljanja, rukovanja, grljenja, koji pomalo djeluje poput amaterskog kazališta. Režija je improvizirana, u osmijesima nema rutine. U gestama ima nečeg nesprenog. Strana su imena i jezici gostiju, još je više stran njihov habitus. To su intelektualci, ljudi puni primisli. Od njih se može očekivati ironija. Poštovanje koje iskazuju skriva zadršku, oholost, možda neprijateljstvo. Posjet je neugodan. Ti ljudi su gnjavatori.

Dočekuje ih sa stanovitim dostojanstvom. Seljačka elegancija ne ograničuje se na vezenu košulju. Ona pomaže da se mnogo toga otkloni. S prikrivenom porugom nosi se tako što je lukavo previđa. Pomažu i kuća, park i okolica. Ti svjetski ljudi sve promatraju kratkim pogledima postrance, s odobravanjem kimaju modernoj arhitekturi, zavidno pogledavaju mirisna stabla i udaljenu plažu na kojoj nema ljudi. U domaćinu se budi tračak ponosa. Pokazuje stakleni zid koji se otvara pokrenut skrivenim motorom.

Izlazi nakraj gotovo bez tjelohraniteljâ. Posjetitelji nisu pretreseni. Ta je hrabrost simpatična jer ne diže mnogo buke oko toga. Prostorije su prevelike za čovjeka koji u njima boravi. Nema poriv za bogatstvom. Mali predmeti, koje nijedan arhitekt nije predvidio, ispadaju iz okvira: malen, otrcan zidni sat, deplasirana ružičasta pepeljara. A i kuća je predobro pospremljena; kao da joj stanar ne bi nedostajao i kao da se nudi svakom nasljedniku. Domaćin nije izrazio nikakve posebne želje, nije sam odabrao drvenariju. Namještaj je iz najskuplje serije kombinatâ. Može se naći i u hotelskim predvorjima glavnoga grada, u istim bojama.

Zauzimamo mjesta u maloj konferencijskoj dvorani. Domaćin ne iznosi nikakav program, zapravo se nije pripremio. Stolci se primiču stolu. Nekoliko sekundi nedoumice, onda gosti uzimaju riječ. Nisu samouvjereniji od svojeg slušatelja. Upozorili su ih, natuknuli im u četiri oka, da neće imati posla s obrazovanim sugovornikom. Pa neka se prilagode tome: bez stranih riječi, jednostavno izražavanje, oprez spram razdražljivosti velikana niskog rasta.

Razni predsjednici govore po tri minute. Njihova zahvalnost, njihove riječi hvale i zaklinjanja malo su previše kićeni, previše nesuzdržani. Adresat im ne vjeruje. Ima dobar sluh. Sartre se sa svojih trideset riječi ne upušta ni u kakav rizik, oklijeva, da ne kažem da je krotak kao janje, u potpunoj opreci s njegovim držanjem u Francuskoj, gdje rado svladava bezopasne kušnje hrabrosti pred moćnicima. Jedini koji pokazuje malo odvažnosti jest Poljak Jerzy Putrament. On traži više slobode djelovanja za sovjetske autore.

Već pri tom prizoru imam dojam da je gostoprimac nadmoćan gostima. Nije li većina već u autobusu, neobično uzbuđena, popravljala kravate, presvlačila košulje, razbijala glavu protokolarnim pojedinostima? Domaćinu ništa takvo ne treba. Svjestan je svoje prednosti.

To se pokazuje čim su pomirljivi svečani slatkorječivi govori pisaca došli kraju. Iznova trenutak neodlučnosti. Onda generalni tajnik Centralnog komiteta s oklijevanjem ustaje i počinje govoriti. Prevoditelji primiču stolce. Želi reći samo nekoliko riječi, kaže gotovo se ispričavajući. Isprva djeluje nesigurno. Zamišljam da je s vlastitim ljudima posve drukčiji, da se ondje više pije i da ima i vike.

Slijedi govor od pedeset minuta lišen svake logičke, diskurzivne povezanosti. Počinje mirno, pomalo isprekidano, zatim ga obuzima gorljivost, ubacuje primje-

re i anegdote, govori brže, kaže nešto nepredviđeno i tada najednom zastane. Čini se da je i sam iznenađen time što je rekao. Ne bi to htio povući, ali nipošto ne želi ni naprosto ostati na tome. Ne zna još kako dalje, ali već će mu nešto pasti na pamet. Samo strpljivo! Ima on strpljenja. Čeka, prekrizio je ruke. Drugi su nervozni; boje se da je govornik zapeo. Trideset sekundi. Potom eto nove rečenice. Dolazi nitkuda, nadovezuje se na nešto na što nitko nije mislio. Povezanost će se dokučiti tek naknadno ili uopće neće, asocijacije iznenadno mijenjaju smjer. Razoružavajuća, krajnja naivnost? Samo gluplje slušatelje prožima osjećaj da bi oni to umjeli bolje. Griješe, jer praktički nijedna od tih naizgled veoma priprostih izjava nije izvan svake pameti; gotovo uvijek u tome ima nešto ispravno, ponekad čak zagonetno. Hruščovljev govor ne ponese čovjeka; na razmišljanje potiču njegov *common sense* i njegova prepredenost, njegova odvažnost i smisao za ono što je moguće. U jezičnom pogledu sklon je svođenju nepoznatoga na poznato. Ujednačen glas, mali fond riječi, minimalna sintaksa. Retorički počeci zapinju u grlu, što govornik smjesta primjećuje. Ni njegovo negodovanje ne djeluje svježije, reklo bi se da mu prolazi kroz glavu tko zna koji put. Ne vidi zašto bi bilo nužno uvijek iznova ponavljati nešto što je tako jasno. Njegovi uvidi nisu brojni, ali siguran je u njih. Sumnje se rijetko javljaju, ali upravo su stoga opasne za onoga koji sumnja.

To izbija na vidjelo kada domaćin naizgled nemotivirano počne govoriti o Mađarskoj. Prije njega nitko nije spomenuo mađarski ustanak 1956. No za stolom ipak sjedi Sartre, koji pozdravnim govorima drugih nije pridodao ništa osim jedne kratke, besadržajne rečenice. Sada nam se podastire pokušaj opravdanja. Iznosi se razvučeno i nevjesto. "Ako je naša intervencija bila pogreška, ja sam glavni krivac. No danas, nakon sedam godina, svatko može vidjeti: nije to bila pogreška."

Hvata bika za rogove, jasno pokazuje nesuglasja umjesto da odvlači pozornost od njih. Imam dojam da gostima zamjera njihovu opreznost i gorljivost da se prilagode. Naravno, prisutni žele nešto od njega, slobodu djelovanja za sovjetske autore, putovanja u inozemstvo, izložbe, mogućnosti objavljivanja. A možda i on želi nešto od nas: publicističku podršku svojoj definiciji miroljubiva suživota i svojim inicijativama u vezi s razoružanjem. Unatoč tome ne oklijeva suočiti nas s najmračnijim poglavljem svoje vladavine. Rana koja jest Mađarska nije zacijelila. Izvlači na svjetlo ono što odbija pasti u zaborav. Nastoji uvjeriti ne samo nas nego i sebe sama. Nije mu do toga da udobrovolji, kao Vigorelliju, Ungarettiju i Surkovu. To zacijelo znači da ima više poštovanja prema nama nego mi prema njemu.

Taj je pasaż inače jedini u kojem se može opaziti da je dotaknut u nutrini. Nakon stanke iznova se prepušta svojim vijugavim asocijacijama, govori o Bogu i svijetu, gotovo smušeno i brbljavo. Kasnije me nekoliko visokih glavešina uvjerava da im njegova pričljivost pričinjava velike brige. Šef nije sposoban sačuvati nijednu tajnu, osobito kad se radi o stvarnim ili navodnim uspjesima.

Natuknice iz rečenoga: "Mi smo dokinuli diktaturu proletarijata. Nakon četrdeset pet godina više nam ne treba. Sovjetski Savez je narodna država. Mi smo već danas demokracija. Diktatura treba samo onome tko se boji." Brani prosperitet od argumenata Kineza. "Što ste bogatiji, to više mislite buržujski, rekao mi je jedan od njihovih delegata. No je li čovjek koji sebi priskrbi još jedan par hlača zbog toga lošiji marksist? Upitao sam ga misli li da najbolji komunisti hodaju okolo bez hlača." Tu i tamo se razmeće, ističe snage svoje zemlje. "Moskovski sporazum o obustavi pokusa s atomskim oružjem nije sklopljen zbog toga što su kapitalisti postali pametniji, nego zbog toga što smo mi postali jači. Bez karipske krize danas možda ne bismo imali u džepu nikakav ugovor." Govori o dalekosežnijim dogovorima s kojima je došao američki ministar vanjskih poslova Dean Rusk, o ponudama koje uvelike nadilaze ono o čemu se javno raspravlja. (Moskvom kruže glasine da su Sjedinjene Države obećale Istočnom bloku obuhvatnu pomoć u duhu Marshallova plana.)

Sve je to prošarano poukama o zlu kapitalizma. Razoružavajuće je već to kako čovjeku poput Sartrea objašnjava socijalizam. U zapadnim novinama često čita o samoubojstvima. Pa to nije privatna stvar! "U našoj se zemlji takvo što događa vrlo rijetko. Mi temeljito istražujemo svaki slučaj, tražimo krivce i nastojimo poboljšati odnose." Sartre sluša takve analize ukočena lica.

Znakovita je jedina literarna reminiscencija u Hruščovljevu govoru. Sjeća se priče koju je pročitao 1910. ili 1911. u nekom liberalnom časopisu. Autorovo je ime zaboravio. (Mogao bi to biti Christoph von Schmid.) Prosjak na ulici oslovljava zemljoposjednika i moli ga kopjeju. Ovaj traži po džepovima, ali nalazi samo kovanicu od dvadeset kopjejk, pa je pruži siromahu. Potonji, izvan sebe od radosti, zahvaljuje mu na koljenima. "Koliko malo tom čovjeku treba da bude sretan!" misli zemljoposjednik. "Meni bi pak trebalo najmanje dvadeset tisuća rubalja da se toliko razgalim." Govornik pokazuje da ga i dan-danas srdi razlika između protagonista te priče, koja mu se čini toliko značajnom da je citira. Ili pita za koga radi radnik u kapitalizmu. Tome nas može podučiti jedan primjer. Čovjek prihvati posao gradnje zida, ali nema pravo znati čemu služi. Na koncu je to možda zid zatvora u kojem će jednog dana i sam završiti... Blagotvoran učinak te parabole izostaje, i govornik prekasno shvaća da s obzirom na berlinski "zaštitni zid" nije sasvim bezopasno govoriti o zidovima.

Najbolje mu leže basne iz slikovnice. U vezi s temom kulta ličnosti pada mu na pamet slon. Kad su ga u njegovu djetinjstvu doveli u selo, svatko ga je htio vidjeti. Toliko se ljudi sjatilo i naguralo oko njega da dječacić na kraju uopće nije uspio baciti pogled na životinju. Slično je i s kultom ličnosti. Na Staljinovu je pogrebu na Crvenom trgu 106 osoba izgubilo život. Njegova vlastita kći uspjela se spasiti samo

zahvaljujući tome što se zavukla pod neki auto. Danas pak jedan čovjek trkne drugoga kad on prolazi Moskvom i kaže: Gle, eno prolazi Hruščov! A drugi ravnodušno odvratiti: Njega već znam. Ponekad čak vidi da netko pljune.

Njemu međutim smetaju i ljute ga sasvim jednostavne stvari. Naprimjer Kennedyjeva privatna imovina. Zašto radnici glasaju za takvog bogataša? Trenutak razmišlja o tome. Onda mu dolazi prosvjetljenje: kapitalisti pobjeđuju na izborima jer im *vi* pomažete. To kaže okrenut gostima. Neki se pisci legnu, drugi su zapanjeni. No govornik ih smjesta umiri dodavši da, razumije se, ne misli na prisutne. No njihova odgovornost ipak je velika. To je, uzgred, bio jedini pasus koji se odnosio na rad gostiju; na književnost i estetiku, na moje olakšanje, nije potrošio ni jednu jedinu riječ.

Možda precjenjuje utjecaj spisateljskog ceha. Možda misli i na to koliko može biti povodljiv i podmitljiv, iako je sovjetskoj državi to često sasvim odgovaralo. No ono što govori poništava i tradicionalne marksističke teze te se, na kraju krajeva, svodi na izokretanje rečenice da društveni bitak određuje svijest. Kad bi se njegova tvrdnja pojavila u *Pravdi*, bila bi to mala senzacija. Ovdje zvuči samo kao priznanje stanovite političke zbilje što ga izgovara čovjek koji je za marksizam čuo samo u *Kratkom tečaju o povijesti SKP(b)-a*.

Tada se govor jednostavno prekida, jer govornik ima osjećaj da je dosta, neopтереćen završnim efektom koji se lako mogao postići pomoću nekoliko s lakoćom ubačenih fraza o miru, budućnosti i napretku. Pljesak je uljudan, ali mršav. Ustajemo i odlazimo u šetnju.

Veoma je vruće, gosti se pate u svojim tamnim odijelima. Domaćin ih poziva na kupanje. I sam bi htio u vodu. Posjetitelji su doputovali bez kupaćih kostima. Protokolarna zaprepaštenost, smetenost, pa i bezvoljnost. Mogu li se kupati goli, što im državni poglavar prepušta na volju, k tome i pred autoricom *Drugog spola*? Radije sjedaju na stepenice oprezno čavrljajući dok domaćin nestaje u jednoj od dviju koliba na plaži. Samo Vigorelli, neki nepoznati pisac i ja želimo se kupati. Odlazimo u drugu kolibu i ondje nalazimo tri izrazito ofucana para kupaćih kratkih hlača pripremljena za domaćina, njegove veličine. Sežu nam do koljena. Ja svoje moram držati objema rukama. Deset minuta u Crnom moru bio je možda jedini užitak tog dana, i domaćinu i nama. Samo se na tjelohranitelju u njegovu čamcu, stalno spremnom spasiti svojeg vladara, moglo primijetiti da se brine za našu dobrobit.

Večera, koja traje dva sata, poslužena je na terasi. Prije toga smijemo razgledati kuću. Podsjeća na filmsku dekoraciju iz vremena UFA-e: ružičaste presvlake u spavaćoj sobi, naslonjači kao iz Café Kranzlera. Oskudni razgovori za stolom ravnodušni su i trivijalni, ali hrana je izvrsna. Govori se gotovo isključivo ruski. Moj

susjed za stolom Konstantin Fedin ne pokazuje veliku želju prevoditi domaćinu, koji mu sjedi sučelice, što stranci govore. Prenosi se samo *small talk*. Ja, najmlađi za stolom, ionako nemam bogzna što reći.

Njemačka se spominje samo jedanput, sasvim uzgredno: Odavde, kaže domaćin ničim izazvan, mogu vidjeti Prusku. Ulbricht ima ljetnikovac na drugoj strani zaljeva. To je sve, više ni riječi o politici.

Domaćin vrlo malo jede i pije. Imam dojam da mu je dosadno, ali pažljivo i revno nudi piće, gruzijsko vino s mineralnom vodom, iz kojeg se u nos diže blag sumporni miris. Kao da smo gosti okružnog upravitelja. Sjedimo ondje kao apotekari i prosvjetni savjetnici i gutamo sve što valja. Jezici se nisu razvezali, nema veselja izazvanog vinom, ne zbijaju se šale. Domaćin odjednom izgleda umorno, oči su mu napola sklopljene, budan je samo još tračak nepovjerenja i sluša s pola uha.

Poslije kave ruski književnik Aleksandar Tvardovski povlači svoj veliki, pomno pripremljeni potez. Iza sebe je imao dugu karijeru. U Drugom svjetskom ratu proslavio se poemom o vojniku Vasiliju Tjorkinu, koja nije bila samo popularna, nego je i dobila Staljinovu nagradu. Pod Hruščovom mu je povjereno mjesto urednika časopisa *Novyi mir*; u ono vrijeme pobrinuo se da se ondje objavi *Jedan dan Ivana Denisoviča*, djelo potpuno nepoznatog autora po imenu Aleksandar Solženjicin.

U tom društvu dakle teška kategorija.

Čita nastavak svoje epske pjesme iz četrdesetih godina: *Nezaboravne pustolovine vojnika Tjorkina na onome svijetu*. Pod Staljinovom je vlašću objavljivanje tog teksta bilo nezamislivo, a čak su i nakon "otapanja" cenzori smatrali njegovo tiskanje previše riskantnim. Predložili su mu "preradu", ali autor je radije odustao od toga.

Verzija koju je donio pokazala je u čemu je bila stvar. Naime vrlo vojnik, koji podsjeća na Švejka, na onoj strani zatječe iste odnose kao u Sovjetskom Savezu. Uzalud traži mjesto gdje bi se mogao odmoriti. Kad se želi požaliti, pokazuje se da nema svrhe jer tu svi žive sretno i zadovoljno; za to se već brine tajna policija. Onome tko se ponaša uzorno smiješi se sasvim posebna povlastica: dopust u buržoaskom paklu.

Satirični epovi u stihovima te vrste tradicionalni su žanr u ruskoj književnosti. Podsjećaju na Heineovu tvorbu stihova i frazeologiju. I djelovanje je vrlo slično. Mogao sam to promatrati na čovjeku koji je sjedio nasuprot meni. Izmjenjuju se "lirske" i duhovite strofe, i odlučno se prave poante.

Naravno, stranci nisu razumjeli o čemu se tu radi. No glava kuće pažljivo je slušao i pedeset minuta trpio čitanje. Povremeno je djelovao uznemireno, u nekoliko navrata činilo se da je na rubu zlovolje, "poetska mjesta" bila su mu dosadna, ali dosjetkama nije mogao odoljeti, nekoliko puta gromko se nasmijao; nakon završetka čitanja prilično je dugo šutio, a onda suho rekao: "*Harašo.*"

Za sovjetske je pisce to bio presudan ishod posjeta, promišljeno utkan, pobjednički manevar. Rastanak je ponudio istu sliku kao i doček: nespretno grljenje, odsutno rukovanje, prikriveno olakšanje na obje strane. Samo funkcionari iz socijalističkih zemalja prurušeni u pisce, uključujući i jednoga osobito raspekmeženog iz Istočnog Berlina, imali su svečan izraz lica.

Nakon tog susreta malo je toga ostalo nejasno u pogledu Hruščova. Plebiscitom ili parlamentarnim izborima taj čovjek nikad ne bi došao na vlast. Neugledan je. To ga je vjerojatno spasilo. Njegova snaga je snaga čovjeka koji kani preživjeti. Tako je pregrmio staljinizam i borbe za vlast nakon Gruzijčeve smrti. Njegova promišljenost i ustrajnost izvan su dvojbe. Ima više smisla za ovladavanje situacijama nego za njihovo stvaranje. Nije čovjek od velikih planova, teško ga je uvjeriti, zatvoren je za teorijske argumente, poučljiv samo metodom *trial and error*.

Njegove odlike najbolje se mogu odrediti negativno. Prilično je slobodan od megalomanije i paranoje svojih prethodnika. Njegova temeljna uvjerenja toliko su jednostavna da ne programiraju njegovo ponašanje, već upravo obratno: ponašanje ih interpretira od slučaja do slučaja. U granicama svojih općih mjesta nesiguran je, dakle poučljiv. Potpuno je nesvjestan svojega najvećeg političkog postignuća. Ono je u dokidanju čarolije vlasti. Čovjek bez tajni na čelu države: u svijetu je to rijetkost; u Rusiji je nečuveno. Nema baš nikakve "karizme". Pred njim čovjek ponajprije osjeća dosadu, baš nikad onu fascinaciju kojoj čovjek poput De Gaullea duguje dojam što ga ostavlja. Demantira kult ličnosti ne samo ideološki, što ne bi bogzna što značilo, nego i svojom osobom. Tko je time razočaran, nije razumio o čemu se tu radi. Svaki Napoleon kojemu mase kliču mogao bi u atomsko doba riskirati kolektivno samoubojstvo. Cipela kojom je Hruščov u New Yorku navodno lupao po svojem govorničkom pultu bezazlena je u usporedbi s tim. Za njegovim stolom čovjek možda zijeva, ali ne osjeća se ugroženo.

Kratak let vratio je u Moskvu sve koji su bili ondje. Nikome nije bilo do komentiranja onoga što smo doživjeli. Važni inozemni gosti žurno su se bacili u potragu za prvim letom za Pariz, Rim ili Varšavu. Vjerni Kostja došao je po mene u hotel i proveo sa mnom još jednu dugu večer s nekoliko ustrajnih prijatelja u svojem malom stanu u prvoj Aeroportovskoj, u zgradi koja je poput košnice pružala smještaj malobrojnima istaknutim pripadnicima spisateljskog ceha. Bilo je previše votke da bih se mogao sjetiti o čemu se razgovaralo, na što se žalilo, čemu se smijalo.

Sutradan prijepodne, bio je 15. kolovoza, zavalio sam se s olakšanjem u svoje sjedalo u zrakoplovu SAS-a koji je letio u Oslo. Moj prvi izlet u Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika vrijedio je truda.

* Engl. – pokušaja i pogreške.

Postscripta 2014.

Nikita Sergejevič Hruščov umro je 1971. kao povučeni umirovljenik u svojoj ladanjskoj kući.

Na početku spomenuti Hans Koch ubio se 1986. Nije za sobom ostavio oproštajno pismo koje bi objasnilo njegove motive.

Aleksandar Trifonovič Tvardovski smijenjen je nakon Hruščovljeva pada; godine 1972. umro je, ogorčen, u svojoj dači.

Napisano nakon što sam se vratio kući:

Jelovnik (1963)

U dokono popodne, danas
vidim u svojoj kući
kroz otvorena kuhinjska vrata
vrč s mlijekom dasku za rezanje luka
mačju zdjelicu.
Na stolu je telegram.
Nisam ga pročitao.

U muzeju u Amsterdamu
vidio sam na staroj slici
kroz otvorena kuhinjska vrata
vrč s mlijekom košaru s kruhom
mačju zdjelicu.
Na stolu je bilo pismo.
Nisam ga pročitao.

U ljetnikovcu na Moskvi
vidio sam prije nekoliko tjedana
kroz otvorena kuhinjska vrata
košaru s kruhom dasku za rezanje luka
mačju zdjelicu.
Na stolu su bile novine.
Nisam ih pročitao.

Kroz otvorena kuhinjska vrata
vidim proliveno mlijeko
Tridesetogodišnje ratove
suze na dasci za rezanje luka
antiraketne rakete
košare za kruh
klasne borbe.
Lijevo sasvim dolje u kutu
vidim mačju zdjelicu.

